

Լ Ե Ձ Ո Ւ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԲԵՐԲ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ձումաիք , բարին ու զեղեցիկը խնդրել
միակ վախճանն է մարդու .

Ո. Ս. Տ.

ԽՄՐԱԳԻՐ — ՏԷՐ

Հ. ՍԵՐՈՎԲԷ ՏԵՐՎԻՇԵԱՆ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ. — ԹԻՒ 9

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ն

Դրական ապացոյցք՝ Աստուծոյ գոյութեան : — Դճնուրիւն
Տ. Դարաբաշեանի պատասխանին : — Խորագան եւ Դաւազան :
— Մայրենի լեզու : — Այլի մայրն ու միամօր որդեակն :

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(Սրամեան)

1887

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE

OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1840
The first of the year
was a very dry one
and the crops were
very poor. The
winter was also very
dry and the crops
were very poor.

The second of the year
was a very wet one
and the crops were
very good. The
winter was also very
wet and the crops
were very good.

The third of the year
was a very dry one
and the crops were
very poor. The
winter was also very
dry and the crops
were very poor.

The fourth of the year
was a very wet one
and the crops were
very good. The
winter was also very
wet and the crops
were very good.

Ամսօրեայ ուսումնաբերքիս տարեգինն է կանխիկ կէս Օսմանեան ոսկի: Թղթասարի ծախիւք վարսուն արծաթի դահեկան: Առանձինն կը վանառուի հինգ դանեկանի:

Բաժանորդ գրուիլ ուզողները դիմելու են առ Ա. Պիպէ-նեան, Պոլիս՝ Յակօբեան խան, Թիւ 14: Նաեւ Խմբագրութեան անկ եղող գրութիւնք պէ՛տք են ուղղուիլ մի եւ նոյն տեղն՝ Խմբագրին հասցէիւ:

ԵՐԱՍԽ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՀԱՆԴԵՍ

Ամեն մի գիրքը բաղկանալու է մօտաւորապէս 200 երեսից ուրաձալ դիրքով: Տոյազրութիւնն, քուղբը եւ նկարերը լինելու են շեղ: Բաժանորդագինն է *երկ* ռուբլի:

«ԵՐԱՍԽ» խմբագրվում է զործին տեղեակ անձին ցներից հետեւեալ ծրագրով.

Ամենակենսական նշանակութիւն ունեցող հասարակական խնդիրներ. վէպիկներ. վիպատանոթիւններ. կենսագրական նիւթեր. հանապարհորդութիւններ. տեղագրական, աշխարհագրական եւ ժողովրդագրական գրութիւններ. բանաստեղծութիւններ. բարոնական գրութիւններ. գիտական յօդուածներ դիրամասշեի լեզուով ու իմաստով. քրթակցութիւններ, մասնաւորապէս օտարերկրեայ հայերի կեանքից. հայ եւ եւրոպական գրականութիւն ու նոյա ներկայացուցիչներ. բաղաձայն տեսութիւն. լրագրաց շուրջ. քրթիկա. ազգային յիշատակաւրան. լուրեր. յայտարարութիւններ:

Հանդիսին մասնակցում են եւ օտարերկրեայ անուանի հայ գրագէտներ.

«ԵՐԱՍԽ» վերաբերեալ ամենայն զործերի մասին պէ՛տք է դիմել Սիմէոն Գուլամիրեանցին. St. Pétersbourg. S. Gou-lamiriantz. Poste Restante.

Լ Ե Չ Ո Ւ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ԷԱԽՕՍԱԿԱՆ ԱՊԱՅՈՅ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ

Աստուծոյ լոկ գաղափարէն իւր գոյութիւնն եզրակացնելու ջանքն՝ եսխօստական ապացոյց կը կոչուի, որու սակայն բանաձեւք այլ եւ այլ են :

Ա. Անսեւմիս որ առաջին անգամ նոյն ապացոյցն հնարեց, այսպէս կը սրտաճառարանէ. Մարդու հոգին զԱստուած կը մտածէ իրրեւ բարձրագոյն եւ կատարելագոյն էակ մը, որմէ աւելի կատարեալ ոչինչ կրնայ մտածուիլ: Իսկ այս գերագոյն էակն որ խորհելի է, ոչ միայն մեր մտաց մէջ՝ այլ նաեւ անկէ դուրս պէտք է իրապէս գոյութիւն ունենալ. վասնզի իրականապէս գոյողն լոկ մտաւորական գոյակէն գերազանց է: Ուստի եւ բարձրագոյն խորհելի էակն եթէ միայն մեր մտաց մէջ գոյութիւն ունենար, խորհելի ամենաբարձր էակը չէր ըլլար, վասնզի կարելի էր տակաւին մտածել որ նոյնն ոչ միայն մտաց այլ եւ իրականութեան մէջ գտնուի եւ այս վերջինն ստուգիւ գերագոյն էակը կ'ըլլար: Ուրեմն Աստուած իբրեւ խորհելի գերազանց էակ՝ նաեւ իրական գոյութիւն պիտի ունենայ հարկաւ:

Բ. Տեքարթ (-Քարթէսիոս) նոյն ապացոյցին այս ինչ ձեւը կուտայ. ինչ որ առարկայի մը գաղափարին կամ էութեան մէջ բովանդակուած կը ճանչնամ պայծառ եւ որոշ, այն ա՜նոր վրայ ճշմարտիւ կայ: Արդ յայտնի կը ճանչնամ որ Աստուծոյ՝ գերազանցապէս իմաստուն, կարող եւ կատարելապէս

էական գաղափարին մէջ գոյութիւնն ի հարկէ բովանդակուած է, այնպէս ի հարկէ ինչպէս եռանկեան բնութենէն է որ իւր երեք անկեանց մեծութիւնն երկու ուղղանկեանց հաւասար ըլլայ: Ուրեմն կրնանք ճշմարտութեամբ պնդել թէ Սոսուած կայ:

Լայպնից բաւական չի համարիր ապացուցման երկու յիշեալ ձեւերն, վասնզի հոս ենթադրութիւն մը կայ զոր նախ պարտ է ապացուցանել: Վասնզի ամենակատար էական գաղափարէն անոր գոյութիւնն այն ատեն միայն կը հետեւի, երբ նոյնն հնարաւոր է: Իսկ այս հնարաւորութիւնն ի յառաջագունէ կրնանք միայն հաւասարեալ ⁽¹⁾ կամ կատարեալ (idea adaequata) գաղափարաց վրայ ապացուցանել, եւ չատ տարակուսական է որ կարենանք մենք աստուածային կատարելութեանց վրայ հաւասարեալ գաղափար ստանալ: Արդ Լայպնից կը կարծէ որ այս դժուարութեան առաջը կ'առնունք եւ աւելի պարզ կերպով Սոսուծոյ գոյութիւնը կ'ապացուցանենք, երբ չէ թէ գերազանցապէս կատարեալ այլ անպայմանապէս (էապէս գոյող, ինքնագոյ) գոյող էական գաղափարէն սկիւնք: Արդ իրի մը էութիւնն իւր ներքին հնարաւորութիւնն իսկ է: Ուրեմն էութեամբն իսկ գոյողն, գոյ իւր հնարաւորութեամբն: Ուստի եւ ինքնագոյ էական հնարաւորութիւնն երբ ապացուցուի, միանգամայն իւր իրականութիւնը կ'ապացուցուի: Իսկ այս հնարաւորութիւնն երկբայական չի կրնար մնալ: Վասնզի եթէ ինքնագոյ էակն անհնարաւոր ըլլար, անհնարաւոր կ'ըլլային նաեւ այն ամէն էականերն որ ինքնին գոյութիւն չունին եւ ընդհանրապէս հնարաւորութիւն ընաւ չէր մնար: Անպայման էակն օրովհետեւ հնարաւոր է, ի հարկէ ունի գոյութիւնն:

Էական ասպարեանց իւր ամէն ձեւերով իրապէս ապացուցական ոյժ չունի: Այն գաղափարներն զորոնք ի վերացեալն կամ լոկ տրամաբանօրէն խորհելով կը ստանանք, էակի մը միայն խորհեալ էութիւնը կը բովանդակեն, անոր իրական գոյութիւնը չեն ցուցներ: Գաղափարապէս խորհեալ

(1) Այսպէս կը կոչուին այն գաղափարներն որոնք ինն իւր բովանդակ էութեամբն ըմբռնելի կ'ընեն կամ կը ցուցնեն:

էութիւնն՝ եթէ հնարաւոր եւ եթէ իրական մտածենք, գաղափարն անով չի փոխուիր: Գաղափարի մը վերլուծութենէն (analyse) չի կրնար ուրեմն հաստատութեամբ հետեւիլ իւր առարկային իրականութիւնն: Ինչ որ կարելի է, չի նշանակեր թէ կայ: Իսկ եթէ առարկուի թէ միայն սահմանաւոր իրաց եւ ոչ անսահման էակին վրայ արժէք ունի այս վճիռն, թէ ասոր գոյութիւնն էութենէն անբաժանելի է, եւ թէ Աստուծոյ էութեան գաղափարն իւր գոյութիւնն ալ կը բովանդակէ, — կը պատասխանենք՝ թէ հոս գաղափարն իւր առարկային հետ կը շփոթուի: Արդարեւ Աստուծոյ գաղափարին առարկան, ինչպէս յետոյ պիտի ցուցուի, էակ մըն է՝ որուն վրայ գոյութիւնն եւ էութիւնն կը միանան, սակայն մեր՝ Աստուծոյ վրայ ունեցած վերացեալ գաղափարն չ'ըներ զմեզ խելամուտ որ գոյութիւնն իւր էութենէն անանջատելի է: Մեր գաղափարն որով զԱստուած իբրեւ ամենակատար եւ հարկաւոր էակ մը կ'ըմբռնենք, աստուածային էութեան վրայ հաւասարեալ (կատարեալ) ծանօթութիւն չի բովանդակեր, այլ ի վերացեալն խորհելով յօրինուած միւս ամէն գաղափարաց պէս՝ սահմանեալ իրին լոկ անունը կը մեկնէ, իսկ առարկական գոյութիւնը չ'ապացուցաներ: Ուստի եւ ներելի չէ՝

Անսելմուսի հետ կատարեալագոյն էակին գաղափարէն եզրակացնել թէ իրօք կայ: Գոյութիւնն որ մենք Աստուծոյ կու տանք՝ զայն իբրեւ խորհելի ամենակատարեալ էակն ըմբռնելու համար՝ միայն խորհեալ է: Եւ եթէ նա ոչ մտաւորապէս միայն այլ նաեւ առարկապէս գտնուէր, պիտի չունենար այնպիսի կատարելութիւն մը, զոր չկարենայինք նաեւ իւր գաղափարին տալ մտօք: Ուրեմն կատարեալագոյն էակն խորհելով եւեթ՝ չենք կրնար երբեք համոզուիլ թէ իրօք ալ կայ:

Տեքարթին սկզբունքն ստուգիւ ընդունելի է թէ ինչ որ իրի մը գաղափարին մէջ բովանդակուի, այն անոր վրայ ճշմարտիւ կայ: Սակայն մեր՝ անսահմանապէս կատարեալ էակին գաղափարին մէջ ոչ առարկական այլ խորհեալ էութիւնն հարկաւորապէս բովանդակուած է, ուստի եւ թէա-

պէս միայն կը հետեւի, այսինքն՝ եթէ անսահման էակ մը իրօք կայ, այն ի հարկէ գոյող է:

Վերջապէս Լայպնից էախօսական ապացոյցին թերութիւնը կը ճանչնայ եւ զայն արդեամբք ուրիշ հիման վրայ դնէ, անպայմանաւոր ինքնագոյ էակին հնարաւորութիւնն ի յետնադուռէ (a posteriori) ընծայեցուցանելով: Միանգամայն նախատակին յարմար է ոչ անսահմանաւոր այլ անպայմանաւոր ինքնագոյ էակին գաղափարէն սկսիլ: Սակայն անպայմանաւոր էակին գոյութիւնն սպացուցուած չէ տակաւին նաեւ իւր հնարաւորութիւնն հաստատուելէն ետեւ. վասնզի հոս ալ անուան մեկնութենէն աւելի ոչինչ կը շահինք, այսինքն թէ՛ Աստուած անպայմանաւոր էակ մըն է, որ՝ եթէ կայ՝ իւր էութեամբ կամ ներքին հնարաւորութեամբն իսկ կայ: — Կարճ, ինչպէս էախօսութիւնն ընդհանրապէս, այսպէս ալ էախօսական ապացոյցն՝ լոկ խորհելոյն սահմանէն դուրս չի հաներ զմեզ: Միայն համատարածեանին համար, որ եմն ու խորհիմն միեւնոյն կը դնէ, ունի նա ապացուցական գօրութիւն:

ՀԱՅԱԿԱՆՔ

2.

Որովհետեւ Վ ռեզականէն առաջ յ չի կրնար կենալ մեր մէջ, դոնէ մէկ դիպուածի մէջ նախալեզուական Տ էն ծագում առած կը գտնենք զ ձայնն մեր զմիր եւ զմիջ արմատներուն սկիզբն, որոնք սկզբնալեզուին smi պարզագոյն արմատին Բ սահմանատառով ածած smir ածանցածեւէն բխած են միանգամայն: Նախալեզուին յիշեալ արմատն իւր պարզական ձեւով ճշդիւ պահուած է Հնդկաց քով, ուր ոչ միայն «Ժըպտիլ» այլ նաեւ «յաիլտակուիլ, յուզուիլ» կը նշանակէ՝ մանաւանդ զանազան նախդիրներով գործածուած ատեն: Իսկ smir ածանցածեւն հասուցած են մեզի Հռովմայեցիք իրենց mir-or (զարմանամ, զմայլիմ) բայով, որ սակայն նախաձայն

Տ չչողը սուժած է՝ նման արդի լեզուի մնայիլ (սա արաբա-
կան յն բառին հետ, մեր կարծեաց համեմատ, գործ չունի)
եւ յունարէն μειδω (ժպտիլ) բայերուն: Մենք յիշեալ ար-
մատին նախալեզուեան պարզ ձեւը չունինք եւրոպական
դասերաց պէս, որոնցմէ յոյն-իտալական քորք նախաձայն
չչողն իսկ կորուսած են, մինչդեռ Գերմանացւոց նման Հայքս
զայն պահած ենք հաւատարմութեամբ՝ թէեւ մենք ոչ ան-
վթար, ինչպէս վերագոյն նշանակեցինք: Մեր մէջ նոյն ա-
ծանցական smi-ր արմատին լծորդ է նախ՝ զմիւր որմէ զմրեղ
(խռովիլ, յուզուիլ) եւ երկրորդ՝ զմայիլ (յափշտակուիլ,
յագիլ): Վերջնոյն մէջ այ՝ արմատական ի ձայնաւորին ու-
ժածեւն է, ինչպէս սովոր են կոչել լեզուաքնինք նոյն փո-
փոխութիւնն, որ կը պատահի այլ եւ այլ քերականական պա-
րագայից մէջ: — Թէեւ անկարելի չէ, սակայն գրեթէ ոչինչ
հաւանականութիւն ունի կարծել թէ զմիլ եւ զմայլիլ բա-
յերուն սկիզբը նախդիր ըլլայ զ. վասնզի թէեւ յոյն-իտալա-
կան դասերը կորուսած են զայն, սակայն գերմանականք
պահած են անկորուստ. համեմատէ հբգ. smieren, smielen
եւ անգլ. smile (ժպտիլ):

Նախալեզուեան smi չատ բեղմնաւորութիւն կը ցուցնէ
հայ հողի վրայ, ուրկէ ծնած են ժ սահմանաւորով smi-d
ածանցածեւէն մեր ժմիս եւ ժպիս արմատներն (որոնցմէ ժմսիլ
եւ ժպսիլ), զանազան տառափոխութեամբ այլայլած, ուր ժ=
զ եւ պ=մ է, փոփոխութիւնք՝ որ այնչափ զարմանք չեն
կրնար պատճառել, որովհետեւ արտաբերութեան նոյն գոր-
ծարաններով կը կաղմուին. ժ եւ զ չչող եւ պ եւ մ չրթնա-
կան են: Smid ածանցածեւն ունին լեթացիք smaidit եւ
յոյնք μειδωն ձեւերով եւ ժպիլ նշանակութեամբ: Դիտողու-
թեան արժանի կէտ մըն է նաեւ՝ որ երանական լեզուաց մէջ
հետք իսկ չունին ոչ smi եւ ոչ ածանցածեւերն smid եւ smir:

Հ Ա Յ Լ Ե Ձ Ո Ւ

ՀՆՏԵՐՈՊԱԿԱՆ ԱՅԼ ՈՋ ԱՐԻԱԿԱՆ

Ասկէ հինգ տարի յառաջ հայ լեզուիս ազգականութեան յարաբերութեան նկատմամբ կը գրէինք՝ առիթ առնելով թիւր իմացութենէ մը, զոր ունեցեր էր հին Մասիսի խմբագրութիւնը մեր կարծեաց վրայ։ Նոյն յօդուածը դարձեալ կը դնենք՝ զայն պարագայից համեմատ գտնելով։ Այսպէս կը գրէինք․

Մենք հայական լեզուիս հնդեւրոպական նկարագիրն երբեք տարակուսական չենք թողած եւ ասոր կրնան վկայել մեր ամէն լեզուաքննական հատուածներն, որոնց մէջ հայ բառերը միշտ հնդեւրոպական ազգաց լեզուներուն հետ համեմատած եւ վարդապետած ենք նաեւ որ ասոնց հետ սոսկ կրնան բաղդատուիլ։ Սակայն այս մեր հաստատուն համոզումէն⁽¹⁾ չէինք պարտաւորիր հայ լեզուն միանգամայն արիւնքաւ դառնելու, վասնզի հնդեւրոպականութիւն եւ արիականութիւն հարկաւ միասնական չեն միշտ։

Հնդեւրոպական մայր լեզուն երբեմն խօսող գերդաստանն, ինչպէս յայտնի է մշտնջենապէս չէ նստած խմբովին, այլ տակաւ բազմանալով բաժնուած է զանազան ցեղերու, որոնք յետոյ իրենց մայրենի նախալեզուին համազգի միաձեւ տարրներն այլապէս գործածած եւ կերպաւորած են այնպիսի բնական ազդեցութեանց տակ, զորոնք միշտ դիւրին չէ գուշակել թող թէ ստուգել։ Այս կերպով ահա ծնան հետզհետէ զանազան դուստր լեզուք, որոնց տարրական կամ արմատական նոյնութիւնն թէեւ անուրանալի, բայց նաեւ տարբերութիւնն ակներեւ է։

(1) Զարմանալի է երբ Ա. Ռ. Գարաբաշեան Յուլիսի ձաշակին մէջ կը գրէ. «Եւ ստուգիւ յայտ թէ Արարտեան, կամ՝ ընտանի տնուամբ, հայ ցեղն արեւելիս էր թէ դուրտնեան, կամ՝ մերոց դրացեաց Պարսից բանիւ, յԱրեւոյ թէ յԱնտրեաց։ Վերջինն գէթ այնչափ հաւանութեան թուի որչափ առաջինն։ — Վը խնդրենք՝ այս վերջին հաստատականութիւնն սպառնալու մեզ»։

Սակայն նախապատմական գաղթականութիւնն, հնդեւրոպածին լեզուաց յատուկ որակտութիւններէն դատելով, նախապէս երկու գլխաւոր հատուածով եղած կ'երեւի նախնի բնագաւառէն (որուն տեղն ստուգութեամբ նշանակել դեռ չէ յաջողած դժբախտութեամբ) եւ կրնանք դոնէ հաւանականութեամբ հաստատել՝ հնդեւրոպատոհմ ազգաց արդի կայանքը նկատելով, որ երկու գլխաւոր ճիւղ ունեցած է նախ առիական եւ եւրոպական: Այս երկու երէց դուստրներն մայր եղած են յետոյ՝ սլաւական, գերմանական, յունական, լատինական եւ կելտական, իսկ միւսն՝ պարսիկ, զանդիկ եւ հնդիկ դասերաց, որոնք թէեւ հնդեւրոպական կը կոչուին համօրէն, բայց առիական կ'ըսուի վերջին երեքը միայն: Իսկ զՀայն ասիական, — որ նախ շատ աղքատ ծնած եւ յետոյ օտարին պարգեւներով զարդարուած կ'երեւի — զհայ դուստրն անուանեալ եւրոպական մայրն արդեօք ծնաւ թէ ասիական: Ասիականին դուստր համարեցան Հայոց բարբառն եւ ցարդ նոյնպէս կը համարին քանի մը օտարագլի եւ հայազգի լեզուաքնինք, թէեւ չկրցան տալ բնիկ հայ այնպիսի նշաններ, որոնցմով կարենայ իւր ասիականութիւնն այսինքն արիականութիւնն հաստատուիլ: մանաւանդ թէ խարուեցան՝ հայ դասեր սերունդն օտարամուտ բազմաթիւ արիական բառերու վրայէն դատելով⁽¹⁾:

Բնիկ հայ տարրներն եթէ օտարներէն զատուին, յերեւան կուգայ բնիկ հայ լեզուին էութիւնն, որ ստուգիւ առիական չափով կարենայ կոչուիլ բնաւ, այլ պիտի կրէ այնպիսի անուն մը, որով պիտի կնքէ զինք հիմնական քննութեանց ապագայ արդիւնքն: Ահա այս մասնաւոր նպատակը կը դիտենք միշտ մեր լեզուաքննական յօդուածոց մէջ, քննելով հայական լեզուիս տառական օրէնքն ու բառական մթերքն եւ հեռաւոր ու մերձաւոր ազգակականութեան յայտարար նշանները ցուցնելով: Այս կերպով յուսանք վերջապէս ճշգրտոյն գաղափար մը տալ մեր լեզուին

(1) Ասոնց հակառակ նորագոյն լեզուագէտք, որոնց մէջ յիշուելու յատկապէս արժանի է Հիւպման, յաջողած են ցուցնել թէ բնիկ հայ լեզուն թէեւ հնդեւրոպական բայց արիական չէ:

էական սեպհականութեանց վրայ, զոր ճանչնալով կը յաջողինք նաեւ անոր ազգականութեան աստիճանն ապահովութեամբ սահմանել⁽¹⁾: Արդարեւ ծանրակշիռ խնդիր մըն է այդ, որուն վերջնական լուծումը թէ՛ մեր նախնական ազգային պատմութեան եւ թէ՛ հայաստան⁽²⁾ կարծուած սեպագրութեանց վրայ կրնայ բաւական լոյս տարածել:

(1) Հայերէն լեզուին համեմատական գիտութիւնը կը քննէ թէ յիշեալ լեզուն իւր տմբողջ էութեամբն ինչ աղերս ունի այլ ազգակից լեզուոց հետ: Իսկ լեզուի մը էութիւնն երեւան կու գայ, եթէ կազմիչ մասերը քննութեան տակ ձգուին: Այս կազմիչ մասերն, ինչպէս դուրին է իմանալ, կը բաղկանան ձայնաւորներէ ու բաղաձայներէ, ինչպէս նաեւ ասոցմէ յոդուած բառերէ եւ այս բառերուն առած այլ եւ այլ ձեւերէն կամ՝ կրած զանազան փոխութիւններէն (հոլովում, խոնարհում, բնականութիւն, բառակազմութիւն եւ այլն):

(2) Մեր հայերէն գաւառը զարգարող բեւեռագիր արձանագրութեանց վրայ քանի մը օտարազգի մասնագէտ լեզուաբանք բաւական աշխատեցան առանց յաջող ելք ունենալու. թէեւ գտնուեցան նաեւ այնպիսիք որ երեւակայական ընթերցում մը հանելով երեւան՝ ուղեցին միամիտներն հաւմողել թէ այն սեպհեւ գրութեանց լեզուն կարգացած եւ հայերէն կրցած են մեկնել: Եւրոպա այն բռնազրօսիկ մեկնութիւններն ի վաղուց հետէ իբրեւ ցնորական դատապարտեց, բայց ազգայինք չենք զիտեր, այս նկատմամբ ցարդ ինչ կարծիք կը տածեն: Յաջորդութիւն սպասելու աւելի իրաւունք ունինք այն հոյազգի գիտնականէն, որ բազմամեայ անդուլ աշխատութեամբ ինչք եւ կէտնք չէ խնայած այն բեւեռագիր կնճիռը քակելու: Լսած ենք նաեւ որ գրեթէ աւարտած է գործն արդէն, բայց չենք ըմբռներ ինչ պատճառաւ գործին հրատարակումը կը յապաղի: Ձենք ուզեր կասկածիլ՝ կանխակալ կարծիք կամ վայրագար երկիւղ մը կասեցնէ հեղինակը լոյս հանելէ տնայիս գործ մը, որ ստուգիւ հայ հնութեան խոր անդգոց վրայ կրնայ իբրեւ արեգակն ծագել եւ լուսաւորել մեր հայ նախահայր նախկին վիճակը: Թերեւս ինչ ինչ կէտերու վրայ երկմտութիւն կամ մթութիւն կամ գուցէ թէ կատարեալ յաջորդութեան անվստահութիւն՝ չի համարձակեցներ բեւեռագէտն հրապարակել լեզու մասնագէտ աշխարհի առջեւ. բայց այդ ու հաւանական չենք յօժարիլ տեսնել, վասնզի անշուշտ գիտակ է փորձառու գիտնականն, որ բազմադարեան տրտման թանձր խաւարը փորատելու ոչ մի այլ բազում պիտոյ են արեգակունք: Ամբողջ հայ ազգն անհուն շնորհակալութիւն պարտական է միշտ իրեն, եթէ այն շոջափելի մթան մէջ նաեւ լոկ կայծ մը յաջողի արձակել, որմէ յետոյ կարելի է ծնանին անթիւ փայլատակունք: Վերջապէս չենք կարծեր որ չդանուին հայ ընչաւէտք եւս, որ չփութան ձեռնառու լինել հրատարակութեան այնպիսի գործի մը, որուն յաջորդութեան փառքն կիսով չսփ իրենց տլ անկ է: Ուրեմն քաջաւերութիւն եւ կը փառաւորուին Հայք:

Դ Ա Ն Դ Ա Ն Ա Ի Ա Ն Դ

Պարսիկներն ուրիշ բառերու նման զոր սորվեցուցած են մեզի, այս բառն ալ յետոյ մոռցած են իրենք: Վասնզի Պարսից ոչ հին, ոչ նոր մատենագրութիւնն եւ ոչ արդի կենդանի բարբառն, եթէ չենք սխալիր, այդպիսի բառ չի ճանչնար: Բայց թէ բնիկ պարսիկ էր զանդան (ակուս) եւ քանդ (կապանք) բառերու, որոնք արդի պարսկերէնի մէջ ողջ ամբողջ կը գտնուին առանձինն: Ուրեմն զանդանանդն եթէ ուզէինք հայ բառերով բաղադրել, պիտի ըսէինք անդանա-կապ, որով դիւրաւ անոր բուն իմաստը կ'ըմբռնենք:

Ասկէ զատ նոյն բառին օտարութեան մէկ նշանն ալ է պարսիկ զանդանին բուն հայ լծորդն անդան, որուն հետ քոյր լեզուաց նոյնանշան բառերն ալ նոյն են արմատով այլ ոչ ձեւով: Համեմատէ հնդ. դան, քնդ. դանսան, լիթ. դանսիս, լատ. dens, սեռ. dent-is (գը. dent), գոթ. tunthus եւ յուն. δένος, սեռ. δέντος. Այս ամէն քոյր բառերուն մէջ գոթականն արմատական բաղաձայնին հայամերձ է, իսկ նախընթաց ձայնաւորովն յունականն, թէեւ հայ բառն բոլորովին այլաձեւ է: Բոլոր քոյրերն հնդեւրոպածին da (կտրել, ուտել) արմատին ներկայի ընդունելութենէն չինած են իրենց բառերն, որ հնդկական ձեւին վրայ աւելի ակներեւ է, մինչդեռ մեր հայ նախահարք նոյն արմատին վրայ ման (ուղ. մն) մասնիկը բերելով յօրինած են իրենց անգամ բառն: Իսկ այս ման՝ կրաւորական եւ հասարակ բայերու անցեալ ընդունելութեան սովորական մասնիկն է քանի մը քոյր լեզուաց մէջ եւ հայ լեզուիս մէջ ալ յաճախ գործածութիւն ունի: Տես Հնդ. Նախալեզ. էջ 128:

Յ Ա Ի Ա Ն Ա Կ

Թէեւ գրեթէ անտարակուսելի է թէ յ ի չէր հնչուեր նախապէս, ինչպէս մենք հիմա կը հնչենք, այլ աւելի ի, սա-

կայն նոյնչափ անուրանալի է որ նախատառ յ երբեմն ի նուազում է. որով կրնանք ընդունիլ թէ յ եւ ի ձայներուն հնչման մէջ իրօք նմանութիւն մը կար եւ այնչափ տարբերութիւն ունէին թերեւս որչափ ունին նուրբ (spiritus lenis) եւ թաւ (spiritus asper) շնչով հնչուած նախատառ յոյն ձայնաորներն: Հետեւեալ բառերուն մէջ կը գտնենք յիշատակուած նուազումը. ինքում եւ յեզում, ինք եւ յիսուն (= հինգ-սուն), հատանել եւ յատանել, հանգչիմ եւ յանգչիմ, հայնոյել եւ յայ յու (եւ հայ հուշ) առնել: Նմանապէս յաղել, յետ, յորով եւ այլն թէ սկզբնապէս ի կը հնչուէին՝ առանց երկբայութեան է ամենեւին: Այս ճշմարտութեան կը համոզուինք եթէ անոնց լծորդները համեմատենք Հնդ. Նախալեզուին մէջ: Դարձեալ կը կարծենք մինչեւ՝ որ նաեւ ծանօթ յ նախդիրն հնագոյն ի նուազում է: Այս վերջինը ցարդ պահուած կը գտնենք ի հարցական անորոշ դերանուն հայցականին սկիզբը իմ (= յիմ) որ դերանունական սահմանէն ելլելով մակբայակերպ սկսուած է գործածուիլ: Վերջապէս սոյն նուազումը կը հանդիպի նաեւ բառամէջքին, ինչպէս շայեկան = շահեկան գրութիւններն յայտնապէս կը ցուցնեն:

Թէեւ յ եւ ի իրարու նման կ'երեւին հնչմամբ, սակայն բնապէս չենք կրնար ուրանալ որ յ շունչ մըն ալ ունէինք գոնէ դոյզն ինչ տարբեր իէն: Բայց գործ է ցուցնել թէ մեր յ նախատառն քոյր լեզուաց նոյն ձայնին կը պատասխանէ նաեւ այն բառերուն սկիզբն, որոնք չեն օտար այլ բնիկ: Վասնզի կը տեսնենք որ դուստր լեզուներուն սկզբնագիր յ ձայնն մեր (ինչպէս նաեւ Յունաց) մէջ չէ կրցած անվթար պահուիլ, այլ կամ անհետ ջնջուած կամ զանազան ձայներու փոխուած է, որպիսի են յ, ձ, գուցէ նաեւ զ⁽¹⁾: Այդհաւաստիք կրնան զմեզ ստիպել օտարամուտ համարելու հայ լեզուի մէջ այն բառերն, որոնց սկզբնագիր յն քոյր լեզուաց նոյն ձայնին կը պատասխանէ: Այսպէս ստուգիլ յապել եւ

(¹) Այս նկատմամբ համեմատէ մեր Հնդ. Նախալ. գործին մէջ ձիգ, ձգել, ձուտը, ձեր, ձեզ, զուտի, զովող, զորդ, լեռոր, լուծ բառերն, էջ 100-101:

յաշտ մազդեհների կրօնին բառերն հայ չեն. բազդատէ պահ-
լաւիկ. պազանդ բառերն 𐭮𐭲𐭭 (զոհեւդից) յազել եւ 𐭮𐭲𐭭 յաշտ :
Նոյնպէս կրօնական նկարագիր կ'երեւի թէ ունին յաւէտ եւ
ասկէ յաւիտեան, որոնք այս ձեւի մէջ եւ այս յատուկ ի-
մաստիւ միայն պարսիկ են : Համեմատէ նալ. 𐭮𐭲𐭭 = յաւեհ,
որ Աւեստայի մէջ յաւաեդադ (յաւիտեանք) հին ձեւով պահ-
ուած է : Վերջապէս նաեւ յովազ, նալ. 𐭮𐭲𐭭 տնչուշտ բնիկ հայ
բառ չէ :

Ահա այս աներկբայելի իրականութիւններն ստուգելու երկ-
բայելի կրնան ընել յաւանակ կամ յովանակին հայական սե-
րունդն, վասնզի եթէ հայ ըլլար ձ կամ շ սկզբնագիր պիտի
ունենար : Սակայն, որչափ կ'երեւի, նախատառ յ հայերէն
բառերէ թէեւ սկսած է խախտիլ, բայց բոլորովին տեղազերծ
եղած չէ յունականին պէս : Վասնզի յաւդեւ, յաւելու, յա-
ւականել չեն կրնար զատուիլ կարծենք հնդեւրոպական յս
(ձգել, լծել, տեւել) արմատէն, որ միանգամայն միւս քոյր
լեզուաց մէջ գեղեցիկ պահուած է նոյն եւ նման ձեւերով
ու նշանակութիւններով : Մեր յաւանակ կամ յովանակին հետ
կը համեմատին նալ. 𐭮𐭲𐭭 եւ 𐭮𐭲𐭭 (երիտասարդ, պատանեակ) :
Առաջին պարսիկ բառն թէեւ հայ բառին հետ ձգելու նոյն է,
սակայն հայերէնն անկէ առնուած չէ. զայս կ'արգելու պարս-
կերէն նախաձայն չ. Ս.յնպէս որ եթէ ստուգիլ պարսիկ է
յաւանակ, մտած է Հայաստան հնագոյն գաւառականէ մը
կամ այն ժամանակ, երբ Պարսիկներն ալ Հայոց պէս դեռ
կը հնչէին նոյն բառն : — Հնդ. յովան եւ զնդ. յաւան՝
երիտասարդ կը նշանակեն, բայց անասնոյ կորիւն նշանակու-
թեամբ չեն գործածուիր : Զարմանալի է որ Յունաց բոլորո-
վին անծանօթ է խնդրական բառս : Լատինք ունին juvenis,
գլ. jeune երիտասարդ, մանկամարդ, բայց juvenecus մասադ
ցուշ, որք եւ juveneca մասակ կով, երիւնջ, տակաւ նաեւ ի-
մաստիւ կը մերձենան մեր բառին : Նմանապէս նրգ. jung,
որ յաւանակին սեղմումն է, չէ թէ միայն պատանեակ, այլ
նաեւ կորիւն, ձագ կը նշանակէ :

Այս ամէն հետազոտութիւնք երկբայական կը թողուն
յաւանակ բառին ազգային նկարագիրն, որ սակայն աւելի
օտարութեան երեւոյթ ունի՝ գոնէ տառական հանգամանօք :

ՅՈՒՐԲ ԼԵԶՈՒԻ ԱՐՄԱՏԲ

ՏՍՐ հնագոյն հնչմամբ թՍՐ (նեղ) բառին առումը կրկին է թուրք լեզուի մէջ, որ նաեւ արդի լեզուիս մէջ մտած է այս թաթարական լեզուի ազդեցութեամբ: Նոյն բառին առաջին ու բնիկ նշանակութենէն կը ծագի տարալմագ նեղնալ, մինչդեռ ածանցական կամ նմանութեան վրայ հաստատուած իմաստէն կը բխին տարբարագ, արդողիլ, բուն նեղուիլ, նեղանալ, նոյնպէս տարղըն՝ արդողած, նեղացած: ՏՍՐ որ նեղ կը նշանակէ իւր սկզբնական իմաստն աւանդած չէ մեզի, աւելի նիւթական ու բնական նշանակութիւն մը հարկաւ ունէր նախապէս եւ ելած էր հաւանականօրէն այնպիսի բայական արմատէ մը որ չեմեմ, պիւզմեմ, կեմեմ կը նշանակէր: վասնզի այս ըմբռնումներն աւելի նախնական են եւ ասոնցմէ կրնար բխիլ նեղ գաղափարն, այսինքն իբր չեմիլմիշ, պիւզիլիւրիշ: Այս սկզբնական նշանակութիւնը կը գլուխէինք թերեւս պարզագոյն թա ձեւի մը վրայ, եթէ զայս կարենայինք թուրք լեզուէն միջնորդել, որ սակայն անմիջնորդելի կը մնայ մեզ:

ՓՍՐ (փայլիլ) ունի բաւական ածանցներ, ինչպէս փարլամաք, փարլաք, փարլութը եւայլն: Այս արմատն որ բնածայն կ'երեւայ, զարմանալի կերպով իւր լծորդն ունի կարծես հայ լեզուիս մէջ՝ փաղ եւ փող, որոնցմէ կ'ելլեն փաղփեւ փողփողեւ եւ այլն:

(Շարունակելի)

ՀՐԵԱՅ ԵՒ ԶՆՈՒԴ

Հրեայ Էթրաօս Հեքրայեցի բառին աղաւաղութիւնն է՝ միւլատառ ք տառին անկմամբ, որ սլատահած է նոյն բառն հայ շրթանց վրայ յաճախ շրջելով: Իսկ Զհուդ, զոր հայ գաւառապետը ալ երբեմն կը գործածեն, Յեհուդ (Յուդա, Յուդայական) յատուկ անունէն ելած է հնագոյն յ փոխուելով ջ ի, որ քանի մը նոր լեզուաց մէջ սովորական երեւոյթ մըն է:

ՀՈՂՄՈՒՆՔ

Երբ Ամենակալն Յաւիտենականութեան մշտալուռ անդնդոց խորտակեց դռներն, Հողմունք յարձակեցան միահամուռ եւ բռնեցին աշխարհիս չորս սահմաններն: Հոն ամենի ծովի մը դէզադէզ մշտապինդ սառանց վրայ հաստատեց Հիւսիս իւր ձիւնապատ գահոյքն, ուրկէ հողմասաստ Հաստջին հրամանաւ սհուդող կը սփռէ սառոյց շնչովն ընդհանուր աշխարհաց: Որպէսզի այս տիրապետիս բուռն ոգին մեղմէ՝ դէմ յանդիման անեղ պետութիւն մըն ալ կանգնեց խորշակաբերն Հարաւ: Նոյն վայրկենէն ծագեցաւ անվախճանական պատերազմ մը այս երկու հակառակասէր ինքնակալաց մէջ, որոնք բազմաթիւ դարերէ վեր կարծես միտքն ունին մահկանացուաց օթեվանն ինքնիշխան գրաւելու եւ ստէպ ամսոց գումարտակներով կը մարտնչին իրարու հետ. սակայն գոռ Հիւսիս գրեթէ յաղթող կը մնայ միշտ՝ դանգրաթուխ օդաչու գնդերն արշաւասոյր մղելով: Իսկ երբ պետութեան անյադ ցանկութիւնն յադուրդ առած կը թուի, կը լռէ շնչասպառ: Նոյն միջոցին երբեմն խաղաղասէր միապետն Արեւելք կը սկսի մեղմիկ յառաջանալ՝ քաղցրիկ սղոխներէ պատած. սակայն առժամանակեայ իշխանութենէն հրաժարելու փութով կը ստիպէ զինք երկդիմին Արեւմուտք, որ մերթ անոյշ հովերով հանդարտութիւն կը ծաւալէ եւ մերթ մրրկածին ամպերով կը խռովէ օդերն:

Դուն, որ տիեզերաց չորս անկիւնն Հողմոց հորդան տուած պահուդ՝ վարիչ Աջդ չթողուցիր անոնց սանձերն, հրաման տուր, որ սաստկաշունչ մրրկացդ զայրուցքն որոտացած աւտենա՝ հրացան բարկութիւնդ գուժեմ մահկանացուաց, իսկ քաղցրաշունչ սղոխներդ մեղմ երգած ժամանակս՝ պատմեմ մարդկան հայրենի գլխութիւնդ:

Ա.

Ընդէ՛ր խռովեր էք երկրաբերձ ծառեր որ գունդ կազմեր նեցուկն էք իրարու գիրկընդխառն: Տապարազէն գիւղականք շատ հեղ թշնամանալից աչօք նկատեցին ղձեղ անշուշտ,

խիկ դուք իրաւամբ ծիծաղեցաք միշտ անոնց թեթեւամիտ ամբարտաւանութեան վրայ : Հիմա ձեր հանգիստն ո՞վ համարձակեր է վրդովել : Բարձրավիզ գլուխնիդ ամպերէն վեր խոյացած՝ երկրիս միջակէտն է կոխած հաստարմատ ոտուընիդ : — Բայց այն ինչ աւեր կոտորած է տեսածս : Հսկայազուն անտառներ լայնատարած բանակաց պէս իրարու վրայ կը կործանին , մէկգլխի կը տապալեն ու փլատակ փայտակոյտ կը դառնան , որ երբեմն հողմախաղաղ երկնից տակ բարձրայօն լեռներ գեղապսակ կը զարգարէին :

Ելէք սէգ լերանց երկնամերձ կատար .
Օդոց սին դաշտէն վարէ զօրքն յառաջ
կատղած գոչելով Հիւսիս անդադար .
Արարածքն ամէն սարսափն է առած :

Երկրէ խիտ փոշոյ ծառանան ամպեր ,
Ընդարձակ դաշտերն օդերու ծածկեն .
Հիւսիս սեւամորթ գնդերն է խմբեր ,
Որ ծածկեն երկինքն մահացուաց աչքէն :

Երկնասլաց արծուին մոլորած ճամբէն ,
Դիմէ արեւուն անմատոյց գաւառ .
Բայց մածեալ հեղձեալ թուխ ու ծուխ ամպէն
Գլորի գահավէժ անդնդոց խաւար :

Գետն ալ սեւ գոյն մը լուրջ երեսն առած ,
Վիթխարի կաղնին հողմոյն տապարէն
Խրոխտ յարձակումս լոյծ ուսն աւարած ,
Խաղայ սիգաճեմ պերճ որսոյն իրեն :

Ճիչ ճիչ ճչելով խումբ ծիծռանց անդին ,
Փախուկ սրտիկնին ահ ու դող ինկած ,
Հիւզից մօտերէն գուժիւ թռչըտին ,
Փոյթ իրենց բունիկ դիմելով հոգած :

Թողէք անդ ու դաշտ , խոփ ու գերանդի ,
Ով գեղջուկը նայիք որ աճապարէք .
Երբ դեռ չէ հասած մրրիկն ամէն դի՝
Ապաւէն պարզուկ յարկիդ տակ առէք :

Տեսէք, անցաւ բանակին գլուխ
Վէս Հիւսիսի ամպերու թուխ
Գոռ զօրավար ցրտութիւն խիստ՝
Անխնայ սփռել ամէն դի վիշտ:

Բստմնեցան սարք ան խուժանէն
Երբ քերելով անցան վրանէն՝
Պերճ հարաւոյ բերրի դաշտերն
Հրով հեղեղով դնել յաւեր:

Այն խուժ զօրաց աղեղներուն
Տեսէք ոստնուն սրչափ հեռուն
Նետերն անթիւ լոյս բոցավառ,
Են կապարճներն ալ անսպառ:

Այն ցորենոյ հասկաթուռ
Պերճ գաղաթունք առաթուր
Կոխուած՝ արդէն իրենց հետ
Տանին՝ գիւղից հացն անհետ:

Իսկ տաշտագեղ ազնիւ որթ
Հոսէ գետին արիւն յորդ,
Իւր նետալից խոց վէրքէն,
Ողկոյզ սրտին ջերմ խորքէն:

Զձեզ հեռուանց, արտորայք,
Թափուր կալերն զձեզ, սրայք,
Ինչպէս կ'ողրան դառն հիմակ
Թէ կամնասայլք, թէ մշակք:

Հնձաններէն հեծկլտանք
Առ ձեզ խօսին այգեստանք,
Այգեգործին զուր միմունջ
Խեղդեն օդեր խտտաշունչ:

Շարունակելի

ԱՆՄԱՅՐ ԴՍՏՐԻԿՆ ԵՒ ԱՆԴՈՒՍՐ ՄԱՅՐԻԿՆ

Մեր աչք ինչպէս կենան տխուր,
 Երբ մէկզմէկ նկատեն լուռ.
 Է՞ ինչ պակաս մենէ միթէ,
 Զոր իրարմէ խնդրենք սրտէ:

Գիտեմ այն դառն խորհուրդ, զոր դուն
 Նայուածքովդ ինձ յայտնես տրտում.
 Իմ աչաց մէջ փնտռես մայրիկ,
 Քուկինիդ մէջ ես ալ դատրիկ:

Հայեցուածքի մեծ են զմայլանք,
 Սակայն այսպէս նայող չըլլանք,
 Աւաղ. աստ լոկ առատ արցունք
 Փոխանակեն մեր խեղճ աչիունք:

Կտրեց կանուխ բախտ դժներես
 Զքեզ կաթէդ, զիս ալ մեղրէս.
 Մեր կորուստն որ տեսնենք կրկին՝
 Ո՛հ. խեղճ մանուկ, նայինք երկին: